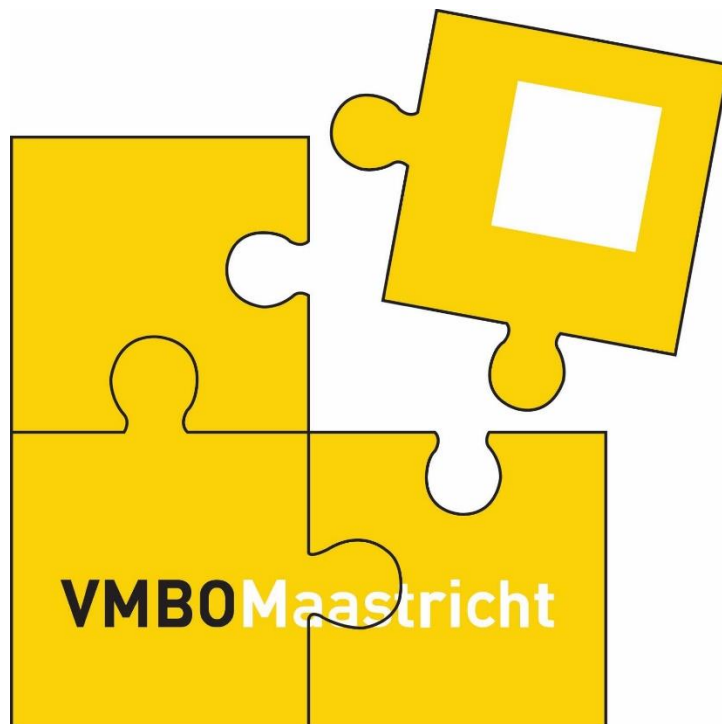

VMBO Maastricht

Dyslexieprotocol

Schooljaar 2020-2021

Voorwoord

Mocht u als ouder het vermoeden hebben dat er mogelijk sprake is van dyslexie, dan kunt u verschillende acties ondernemen. Want mocht het inderdaad zo zijn dat er sprake is van dyslexie, dan heeft uw kind recht op verschillende hulpmiddelen en extra faciliteiten. Wat mogelijk nog belangrijker is, is dat uw kind door de diagnose dyslexie ook beter begrijpt waardoor het leren in het algemeen, het leren van de vreemde talen en het verwerken van grote stukken tekst vaak moeizaam gaat. Uw kind kan daar dan specifieke begeleiding voor krijgen.

De acties die u kunt ondernemen

- Vraag na of er in de brugklas een dyslexie signalering plaatsgevonden heeft en wat de resultaten hiervan waren.
- Ga in gesprek met de mentor en vakdocent(en) over wat zij concreet zien in de klas.
- Vraag indien mogelijk toetsgegevens van de basisschool op en let dan vooral op de DMT en/of spellingresultaten in combinatie met de resultaten op overige vakgebieden.

Aanleiding voor een dyslexieonderzoek

Wanneer bovenstaande acties aanleiding geven tot een dyslexieonderzoek, dan kunt u uw kind aanmelden voor een particulier dyslexieonderzoek. Dit kan bijvoorbeeld Adelante. Blijkt uit het onderzoek dat er inderdaad sprake is van dyslexie, dan wordt een dyslexieverklaring afgegeven door de onderzoeker en hoofdbehandelaar. Op deze dyslexieverklaring wordt aangegeven dat uit onderzoek is gebleken dat er bij uw zoon of dochter sprake is van dyslexie en worden de mogelijke compenserende en dispenserende maatregelen beschreven. Meer informatie over compenserende en dispenserende maatregelen vindt u in dit protocol.

Het is wettelijk vastgelegd waarop een VO leerling met dyslexie recht heeft en de school van uw kind kan u hier meer over vertellen. Het is wel van belang dat u samen met school met enige regelmaat kijkt naar de individuele ondersteuningsbehoeften van uw kind. Deze zijn namelijk per kind/leerling verschillend en kunnen bovendien gedurende de schoolloopbaan veranderen.

Mocht u na het lezen van dit document vragen hebben, neemt u dan gerust contact met ons op.

Monique Ottenheijm, ondersteuningscoördinator
m.ottenheijm@stichtinglvo.nl

Denise Buytendijk, docent Nederlands
d.buytendijk@stichtinglvo.nl

1. Wat is dyslexie?

Om dyslectische leerlingen goed te begeleiden en hun problemen te begrijpen, is het belangrijk dat directie, middenmanagement en docenten weten wat de stoornis dyslexie inhoudt en wat de mogelijke gevolgen ervan zijn voor de leerling. Zonder voldoende kennis van zaken kan er geen adequate begeleiding worden opgezet.

In dit hoofdstuk komen de volgende vragen aan de orde:

- Wat is de definitie van dyslexie?
- Wanneer is er sprake van dyslexie?
- Wat zijn verklaringen voor dyslexie?
- Kan dyslexie samengaan met andere stoornissen?
- Wat kunnen de gevolgen zijn voor het sociaal-emotioneel functioneren?
- Wat kunnen gevolgen zijn voor het volgen van onderwijs?

Inzicht hierin is voor alle geledingen van belang. Weten wat de handicap inhoudt is een voorwaarde voor opzetten, uitvoeren en evalueren van beleid.

Definities van dyslexie

Dyslexie is een complex probleem dat invloed heeft op het gehele functioneren van een leerling. Het komt voor in alle vormen van onderwijs en is niet gebonden aan intelligentie of sociaaleconomische achtergrond. In Nederland worden overwegend twee definities van dyslexie gehanteerd, de definitie van de Stichting Dyslexie Nederland (SDN, 2008) en de definitie uit het Protocol Dyslexie Diagnostiek & Behandeling (Blomert, 2006) (dit is het protocol voor de gezondheidszorg in het kader van de vergoedingsregeling dyslexie voor het basisonderwijs).

‘Dyslexie is een stoornis die gekenmerkt wordt door een hardnekkig probleem met het aanleren en/of vlot toepassen van het lezen en/of spellen op woordniveau’ (Stichting Dyslexie Nederland, 2008, p. 11).

‘Dyslexie is een specifieke lees- en spellingstoornis met een neurobiologische basis, die wordt veroorzaakt door cognitieve verwerkingsstoornissen op het raakvlak van fonologische en orthografische taalverwerking. Deze specifieke taalverwerkings - problemen wijken proportioneel af van het overige cognitieve, en m.n. taalverwerkingsprofiel en leiden tot een ernstig probleem met het lezen en spellen van woorden ondanks regelmatig onderwijs. Dit specifieke lees- en spellingprobleem beperkt in ernstige mate een normale educatieve ontwikkeling, die op grond van de overige cognitieve vaardigheden geïndiceerd zou zijn’ (Blomert, 2006, p. 5).

Beide definities worden gebruikt in onderzoek. De definitie van de SDN is beschrijvend van aard. Zij richt zich op objectief waarneembaar gedrag in lezen en spellen. Het gaat om het vaardigheidsniveau van zowel lezen en spellen in het Nederlands, als ook in de moderne vreemde talen. De definitie van Blomert geeft, naast een beschrijving op vaardigheidsniveau van objectief waarneembaar gedrag, ook mogelijke verklaringen voor de stoornis. Deze

definitie moet gevolgd worden bij de vergoede behandeling van dyslexie voor het basisonderwijs (zie 4.1 Signalering en diagnostiek in het basisonderwijs).

Gevolgen van dyslexie

De gevolgen die dyslexie kan hebben, verschillen per leerling. Hoeveel last een leerling heeft van zijn dyslexie hangt samen met de eisen die een specifieke situatie stelt aan zijn lees- en spellingvaardigheid. Daarnaast hangt deze last af van de mate waarin een leerling in staat is zijn problemen te compenseren (Ruijsenaars & Van den Bos, 2011). Om de ernst en de aard van de gevolgen in te kunnen schatten en de specifieke pedagogisch-didactische behoeften te bepalen, moet met deze compensatiemogelijkheden (beschermende factoren) rekening worden gehouden.

Het kan hierbij gaan om begripscompensatie en het toepassen van compensatiestrategieën. Voorbeelden van begripscompensatie zijn een grote woordenschat en veel kennis van de wereld.

Voorbeelden van compensatiestrategieën zijn:

- adequate toepassing van lees-, luister- en spellingstrategieën;
- effectief gebruik tijdens het lezen van kennis van grotere eenheden zoals lettergrepen en hele woordbeelden (orthografische compensatie, Bekebrede, Van der Leij & Share, 2009);
- goede metacognitieve strategieën (aankpakstrategieën bij studie en het maken van opdrachten);
- inzet van adequate woordleer- en woordraadstrategieën;
- controlestrategieën;
- gestructureerde aanpak huiswerk.

Tot slot spelen goede motivatie, doorzettingsvermogen, en ondersteuning vanuit de thuis - situatie een belangrijke rol. Ondanks deze compensatiemogelijkheden heeft dyslexie zowel voor het leren, als voor de (school)loopbaan en het sociaal-emotioneel functioneren gevolgen. Deze zijn echter zeer individueel bepaald.

Gevolgen voor het sociaal-emotioneel functioneren

In het voort gezet onderwijs worden dyslectische leerlingen geconfronteerd met nieuwe problemen dan in het primair onderwijs. Daarnaast verandert er door de puberteit/adolescentie veel voor leerlingen. Wanneer leerlingen hun dyslexie en/of de gevolgen daarvan niet goed kunnen accepteren of onvoldoende 'om kunnen gaan' met de lees- en spellingproblemen op school en daarbuiten, kan dat verregaande gevolgen hebben voor het psychosociaal functioneren (Ruijsenaars & Van den Bos, 2011). De school heeft een belangrijke taak om de dyslectische leerling te helpen de stoornis te leren accepteren en ermee om te leren gaan.

Gevolgen voor het sociaal-emotioneel functioneren kunnen zijn:

- ernstige twijfel aan de eigen competentie;

- aangetast zelfbeeld;
- onvoldoende vanuit zichzelf gemotiveerd zijn (intrinsieke motivatie);
- ontwikkelen van faalangst;
- moeite met aansluiting bij leeftijdgenoten of volwassenen door verminderde sociale acceptatie;
- schroom om aan een vervolgopleiding of baan te beginnen;
- vermijden van bepaalde taken op sociaal gebied zoals vrijwilligerswerk en bestuurswerk.

Gevolgen voor het leren

Dyslexie heeft consequenties voor alle vakken die een beroep doen op functioneel lezen en schrijven. De problemen met technisch lezen kunnen doorwerken in problemen met begrijpend lezen (o.a. Cain & Oakhill, 2004). Ondanks voldoende woordenschat zijn er soms problemen met tekstbegrip (Hacquebord, 2006). De aandacht richt zich op het niet geautomatiseerde technisch lezen en spellen, in plaats van op het begrijpen van een tekst of het op papier zetten van gedachten. Waarbij aangetekend moet worden dat dyslectische leerlingen wel een kleinere woordenschat kunnen hebben dan niet dyslectische leerlingen (Hacquebord, 2006) omdat ze minder leeservaring hebben. De problemen met automatisering en werkgeheugen kunnen ook leiden tot rekenproblemen en betreft vooral het onthouden van rekenfeiten. Dit leidt tot problemen met hoofdrekenen en rekentempo (Ruijsenaars, Van Luit & Van Lieshout, 2004).

Wanneer sprake is van begripsmatige rekenproblematiek, dan heeft dit niets te maken met dyslexie, maar met comorbiditeit: dyslexie en dyscalculie. Het (voortgezet) onderwijs doet voortdurend een beroep op het snel kunnen verwerken en produceren van teksten. Dyslectische leerlingen ervaren daarbij altijd een hoge tijdsdruk. Ze hebben meer tijd nodig om gecompliceerde opdrachten te verwerken en komen aan het beantwoorden van vragen soms niet toe, terwijl ze het antwoord wel weten (Peer & Reid, 2001).

Dyslectische leerlingen maken tijdens het schrijven ook veel meer spelfouten dan hun leeftijdgenoten, in alle spellingcategorieën. Er bestaan geen specifieke 'dyslectische' fouten. In schema 1 staat een overzicht van gevolgen van dyslexie voor het leren. Van welke gevolgen bij een individuele leerling sprake is, zal samen met de leerling uitgezocht moeten worden. Dit gebeurt deels tijdens het diagnostisch onderzoek door de GZ-psycholoog, maar ook binnen school in samenspraak met de zorgspecialist.

Schema 1 Mogelijke gevolgen van dyslexie voor het leren

Lezen	<ul style="list-style-type: none"> • Traag en niet accuraat (hardop) lezen, ook bekende woorden worden niet altijd vlot en goed gelezen. • Het weglaten en/of toevoegen van woorden. • Omdat het technisch lezen te veel aandacht vraagt, is er soms te weinig aandachtscapaciteit over voor tekstbegrip. • Omdat lezen zo veel tijd en inspanning kost, leveren vooral lange teksten problemen op.
Spellen	<ul style="list-style-type: none"> • Veel spelfouten, zowel in complexe als in alledaagse, eenvoudige woorden. • Bij onbekende spellingen onvoldoende kunnen terugvallen op een adequate strategie (regelstrategie, inprentstrategie, luisterstrategie). • Bij onbekende spellingen onvoldoende kunnen terugvallen op het analyseren van woorden in (bekende) woorddelen en afzonderlijke letters. • Weinig inzicht in woordopbouw. Dit kan zich uiten in: <ul style="list-style-type: none"> - Moeite met het herkennen van delen uit woorden die hetzelfde zijn, waardoor het lezen en spellen trager en met meer fouten gaat (bijv. morfeemheid zit zowel in schoonheid als in wijsheid). - Moeite met het leggen van de relatie tussen spelling, grammatica en betekenis waardoor er spelfouten gemaakt worden (bijv. verkeerd-verkeert; hei-hij; grote-grootte).
Leren/Algemeen	<ul style="list-style-type: none"> • Problemen met het leren en lezen van losse woorden (zonder context). • Woordvindingsproblemen. • Doordat het lezen zo veel aandacht vraagt, te weinig aandachtscapaciteit voor het volgen van de tekststructuur, waardoor de rode draad zoekraakt en het maken van een samenvatting moeilijk is. • Het tekort aan aandachtscapaciteit kan ook leiden tot: <ul style="list-style-type: none"> - Niet begrijpen van complexe vragen. - Niet onthouden van meervoudige instructies, terwijl ze de afzonderlijke taken wel kunnen uitvoeren. - Moeite met teksten/boeken met onoverzichtelijke structuur/layout. • Doordat het spellen van afzonderlijke woorden zo veel aandacht vraagt, te weinig aandachtscapaciteit bij het schrijven waardoor het aanbrengen van een tekststructuur en een heldere lay-out moeilijk is. • Door te weinig lezen blijft de woordenschat soms beperkt. • Afname van tempo en nauwkeurigheid als er 'onder druk' gewerkt moet worden (proefwerken, schoolonderzoeken, examens). • Door niet-nauwkeurig lezen problemen met het maken van multiple choice toetsen, waar kleine verschillen in antwoorden vaak cruciaal zijn. • Moeite met het (snel) opschrijven van informatie die wordt gedictreed door de leerkracht. • Moeite hebben (en fouten maken) bij het overnemen van aantekeningen van het (digi)bord. • Fouten maken of fouten over het hoofd zien bij het zelf corrigeren van oefeningen tijdens klassikale besprekingen. • Moeite met het onthouden of ophalen van namen/begrippen uit het geheugen (denk aan jaartallen bij geschiedenis en topografie bij aardrijkskunde).
Spreken/Luisteren	<ul style="list-style-type: none"> • Moeite met onthouden van uitspraak van woorden/klanken. • Moeite met het verstaan van 'snelle' spraak. • Moeite met luisteroefeningen, omdat de woorden en klanken niet goed worden verwerkt. • Moeite met luisteroefeningen vanwege gebrek aan tijd, omdat het lezen van de vraag en opschrijven van het antwoord meer tijd kost dan de gegeven tijd.

Moderne vreemde talen	<ul style="list-style-type: none"> • Moeite met het onthouden van geleerde woorden. Er is onvoldoende resultaat van intensief oefenen. Dit werkt door in alle overige vaardigheden (spreken, luisteren, begrijpend lezen en schrijven) in de moderne vreemde talen. • Moeite met het aanleren van nieuwe klank-tekenkoppelingen waardoor ze zich de uitspraak moeilijk eigen maken. • Moeite met het verstaan van 'snelle' spraak van moedertaalsprekers in de moderne vreemde talen. • Moeite met spellen. • Moeite met afleiden van woordbetekenissen en spellingen, doordat er weinig inzicht in woordopbouw is. • Moeite met het herkennen van delen uit woorden die hetzelfde zijn, waardoor het lezen en spellen trager en met meer fouten gaat (bijv. jour zit zowel in aujourd'hui als in toujours en journal). • Moeite met het leggen van de relatie tussen spelling, grammatica en betekenis, waardoor er spelfouten gemaakt worden (bijv. enemys i.p.v. enemies; Hande i.p.v. Hände; tu pense i.p.v. tu penses). • Gebruik van de Nederlandse spelling bij het schrijven in de moderne vreemde talen
Taak- en werkhouding	<ul style="list-style-type: none"> • Ongestructureerd, inadequaar en/of vluchtig taakgedrag en werkhouding. • Moeite met plannen en vasthouden van de volgorde van denkstappen. • Onvoldoende werkverzorging. • Onvoldoende metacognitieve vaardigheden voor zelfsturing. • Inadequate leerstijlen. • Onvoldoende of tanend doorzettingsvermogen.

Gevolgen voor de (school)loopbaan

Leerlingen met hardnekkige lees- en spellingproblemen zitten niet altijd op een opleiding die aansluit op hun cognitieve capaciteiten. Dit is op advies van de school of op advies van de ouders en soms kiezen leerlingen hier zelf voor. Het argument is dan dat ze op een lagere vorm van onderwijs minder belemmeringen zullen ondervinden van hun stoornis. Met hetzelfde argument laat een school een dyslectische leerling afstromen naar een lager niveau. Een lager niveau van onderwijs daagt een leerling echter minder uit, wat tot demotivatie kan leiden en in het ongunstigste geval krijgt hij ook daar geen ondersteuning voor zijn lees- en spellingproblemen. Kiezen voor een niveau beneden de cognitieve capaciteiten is dus geen oplossing. Verkeerde keuzes werken vaak nog lang door in de verdere loopbaan. Zo durven volwassen dyslectici vaak geen nieuwe functie te aanvaarden of aan een vervolgopleiding te beginnen, van wege hun hardnekkige lees- en spellingproblemen of vanwege de ontwikkelde faalangst door het lees-/spellingprobleem (Hellendoorn & Ruijssenaars, 2000).

[Websites] Informatie en vraagbaak over dyslexie

- www.masterplandyslexie.nl
- www.stichtingdyslexienederland.nl
- www.steunpuntdyslexie.nl
- www.balansdigitaal.nl
- www.taalunieversum.org
- www.kpcgroep.nl
- www.expertisecentrumnederlands.nl
- www.etoc.nl
- www.lbrt.nl

Kijk voor een actueel overzicht van websites op www.masterplandyslexie.nl

Procedure voor het verlenen van de faciliteiten

De leerling krijgt bij binnenkomst een dyslexiepas met daarop aangekruist de faciliteiten die voor haar/hem van toepassing zijn.

Deze pas is in principe twee jaar geldig en wordt elke twee jaar opnieuw opgesteld.

Indien nodig laten ouders de dyslexieverklaring tussentijds aanpassen door een erkend deskundige.

Indien ouders/docenten of leerling daarom verzoeken kunnen de faciliteiten in overleg met de school tussentijds worden aangepast (op basis van de aangepaste dyslexie verklaring van de erkend deskundige).

In de bovenbouw wordt met het toekennen van de faciliteiten rekening gehouden met de examenregelingen die op dat moment gelden.

Tijdens de ouderavonden wordt kort geëvalueerd of de begeleiding van de dyslectische leerling naar tevredenheid verloopt en, aan het einde van elk schooljaar, of de dyslexieverklaring nog toereikend is.

Remediale begeleiding

VMBO Maastricht gaat uit van geïntegreerde leerlingzorg. Dit houdt in dat docenten alle leerlingen tijdens de reguliere lessen begeleiden. Binnen deze lessen kan sprake zijn van differentiatie in aanbod en wijze van uitleggen, maar de minimum doelstellingen zijn voor alle leerlingen gelijk. Uitgangspunten hiervoor zijn:

het gehele team neemt de verantwoordelijkheid voor de onderwijsbehoeften van de (heterogene) leerling-groep

leerlingen worden gegroepeerd naar onderwijsbehoeften

de begeleiding is zowel preventief als curatief

deze differentiatie moet binnen de reguliere dagdelen door alle docenten

uitgevoerd kunnen worden.

De school heeft een remedial teacher. Indien een leerling naar het oordeel van de docenten, zichzelf of de ouders extra individuele begeleiding nodig heeft, moeten ouders en leerling deze extern zoeken. De dyslexiespecialist kan hier wel in adviseren.

Wet- en regelgeving facilitering

Voor leerlingen met dyslexie kan het nodig zijn dat ze gebruikmaken van hulpmiddelen of faciliteiten om het onderwijs op hun eigen niveau te volgen. In sommige gevallen is het nodig ontheffing te verlenen voor delen van het onderwijsprogramma of de inhoud van het onderwijsprogramma aan te passen. De directie van de school neemt hiertoe het besluit, meldt dit waar nodig aan de inspectie en zorgt voor een onderbouwde verantwoording. Ze doet dit binnen de kaders van de wet- en regelgeving.

Het ministerie van OCW stelt na overleg met het veld de onderwijsprogramma's en vakkenpakketen op en bepaalt daarmee welke kennis en vaardigheden beheerst moeten worden. Ontheffingen of vrijstellingen zijn maar heel beperkt mogelijk. Zo wordt er nooit ontheffing gegeven van het afleggen van examens in Engels in het voortgezet onderwijs. Ontheffingen zijn, gezien het maatschappelijk belang van talen, niet gewenst en ook niet noodzakelijk, omdat er veel mogelijkheden zijn om met inachtneming van de eisen in het onderwijs en in de wijze van examinering rekening te houden met de mogelijkheden van de leerling met een beperking.

Dit hoofdstuk gaat over de kaders en uitgangspunten bij het toestaan van hulpmiddelen en faciliteiten, het doen van aanpassingen of verlenen van vrijstellingen. Kortom, wat mag wel en wat niet?

Dit hoofdstuk geeft antwoord op vragen als: Welke hulpmiddelen en faciliteiten mogen leerlingen gebruiken bij de examens? Waar kunnen leerlingen en ouders aanspraak op maken in het kader van de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische

ziekte (Wgbh/cz)? Van welke (onderdelen van) moderne vreemde talen kan een dyslectische leerling worden vrijgesteld? Het hoofdstuk is van belang voor alle geledingen, maar niet in dezelfde mate. Directie, middenmanagement en docenten moeten weten wat wel en niet mag en wat de jurisprudentie is.

Het eindexamen

Een belangrijk onderdeel van het wettelijk kader vormt artikel 55 van het Examenbesluit (zie www.examenblad.nl > algemeen). Lid 1 van dit artikel luidt als volgt.

Artikel 55

1. De directeur kan toestaan dat een gehandicapte kandidaat het examen geheel of gedeeltelijk aflegt op een wijze die is aangepast aan de mogelijkheden van die kandidaat. In dat geval bepaalt de directeur de wijze waarop het examen zal worden afgelegd, met dien verstande dat aan de overige bepalingen in dit besluit wordt voldaan. Hij doet hiervan zo spoedig mogelijk mededeling aan de inspectie.

Op basis van artikel 55 kan de directeur van de school de examencondities aanpassen voor onder andere leerlingen met dyslexie. Het artikel spreekt over de wijze van examinering, niet over de exameneisen of de inhoud van het examen zelf. Uitgangspunt van het Nederlandse examensysteem is dat een gelijk cijfer voor bijvoorbeeld Engels tot stand is gekomen op basis van een zelfde prestatie. Dat geldt zowel voor het centraal examen voor geheel Nederland als voor het schoolexamen per school. De school kan aanpassingen voor leerlingen met een beperking zoeken in het toestaan van hulpmiddelen die effectief zijn, en/of in aanpassingen van de toets- of examenvorm met inachtneming van de toets- en exameneisen. Daarbij is het van belang om de eisen, integraal en op onderdelen, te zien als situationele competentieeisen. Een voorbeeld buiten dyslexie: voor een dove leerling kan een traditioneel gesprek in het Engels onmogelijk zijn. Dat betekent niet dat hem voor dat onderdeel het cijfer 1 moet worden toegekend, maar evenmin dat het voor hem zonder meer vervalft. Ook een dove leerling die zich kwalificeert voor een examen in het voortgezet onderwijs moet, met hulpmiddelen, een gesprek in het Engels kunnen voeren. Dit kan dan bijvoorbeeld door chatten. Dat is wellicht in 'technische' zin misschien geen gesprek, maar situationeel en qua competenties voldoet het aan alle kenmerken die we aan een gesprek toeschrijven.

Deze noodzaak tot aanpassing geldt voor zowel school- als centraal examen. In beide gevallen moet de aanpassing gemeld worden aan de onderwijsinspectie. De inspectie is niet de instantie die toestemming verleent, maar kan wel vaststellen dat met een (beoogde of toegekende) aanpassing regels van het examen zijn geschonden waarop het gemaakte werk ongeldig kan worden verklaard.

Bij het centraal examen levert het College voor Examens (CvE) standaard op bestelling aangepaste toetsen. Als dit standaard aanbod van aanpassingen niet adequaat is voor een leerling met een beperking, dan kan de school contact opnemen met het CvE. De school kan niet zelf het examen aanpassen.

Bij het schoolexamen heeft de school een grote mate van vrijheid in het zoeken naar een geschikte aanpassing. De school moet daarbij wel de eigen interne eisen en de externe eisen die aan het examen worden gesteld, in acht nemen. Deze paragraaf beschrijft een aantal standaard aanpassingen voor dyslexie, die elk afzonderlijk of in samenhang kunnen worden toegepast. Als de standaard aanpassingen, bijvoorbeeld doordat de leerling meer beperkingen heeft, niet adequaat zijn, zoekt de school bij het schoolexamen zelf naar alternatieven die de leerling in staat stellen te laten zien of hij aan de exameneisen voldoet.

De exameneisen zijn voor school- en centraal examen verwoord in het examenprogramma. Het examenprogramma geeft aan welke onderdelen in het schoolexamen aan de orde moeten komen. Scholen hebben de vrijheid om op inhoudelijke, pedagogische of didactische gronden daaraan onderdelen toe te voegen. Met inachtneming van het bovenstaande geldt die toevoeging dan voor alle leerlingen. Zo kan een school vaststellen dat het voor het beheersen van een moderne vreemde taal gewenst is om systematisch ook in het school examen te werken aan de uitbreiding van de woordenschat. Dat uitgangspunt geldt dan voor alle leerlingen. De school kan dit vertalen in bijvoorbeeld regelmatig terugkerende overhoringen van idioom. Dat is een wijze van examinering die wellicht geen recht doet aan de dyslectische leerling. Als de school constateert dat dat het geval is, zoekt de school naar een andere wijze van examinering die hetzelfde doel dient en dezelfde eisen borgt. Daarbij zijn er veel mogelijkheden.

Tijdverlenging

Leerlingen met een dyslexieverklaring hebben bij het centraal examen recht op een standaard tijdverlenging van 30 minuten. Ga per leerling na of deze echt behoefte heeft aan tijdsverlenging en zo ja, of 30 minuten voldoende is. Voor het centraal schriftelijk en praktisch examen (cspe) in het vmbo geldt de tijdverlenging niet voor vaardigheidsonderdelen waarbij lezen geen rol speelt. Wel kunnen leerlingen tijdverlenging krijgen bij het lezen ter voorbereiding op de vaardigheidsproef. Bij kleine cspe-onderdelen kan per onderdeel de tijdverlenging kleiner zijn – bij een korte leestekst past geen halfuur verlenging. Bij het schoolexamen hebben leerlingen dezelfde rechten als bij het centraal examen, dus ook recht op meer leestijd. Ook hier geldt weer dat tijdverlenging bij voorkeur in verhouding moet zijn met de toets: bij korte toetsen of toetsen met nauwelijks leeswerk is minder tijdverlenging nodig dan bij een lang examen met veel bronnenmateriaal en leeswerk. Laat indien mogelijk leerlingen die gebruikmaken van de tijdverlenging, het examen in een aparte ruimte maken, zodat ze geen hinder ondervinden van leerlingen die eerder weggaan.

Lettertype en vergroting

Vanaf 2013 is Arial puntgrootte 12 de nieuwe standaardletter voor het eindexamen. Uitgangspunt is dat dit groot genoeg is voor leerlingen met een leesbeperking. De school hoeft en mag de tekst vanaf dan niet meer zelf vergroten. Om fraude tegen te gaan, mag de envelop met examens pas worden geopend als het examen begint. Voorbeelden van de examens in de nieuwe lay-out zijn te zien op de www.cito.nl (klik door op 'centrale examens'). De nieuwe standaardletter(grootte) voorkomt dat door het kopiëren van examens informatie uit tabellen of verschillen in grijstinten in figuren wegvallen. Ook maakt het een einde aan het werken met onhandig grote A3-vellen. Laat leerlingen aan de nieuwe

letter wennen door Arial punt 12 als standaard te hanteren voor alle proefwerken en toetsen op school.

Auditieve ondersteuning

Wanneer een leerling recht heeft op auditieve ondersteuning, dan geldt dat recht voor zowel het schoolexamen als het centraal examen. De school regelt voor het schoolexamen zelf een individuele voorleeshulp (spraaksynthese of Daisy). Voor het eerste tijdvak van het centraal schriftelijk zijn op bestelling Daisy-cd's met de ingesproken tekst van alle papieren examens beschikbaar of pdf-bestanden die gebruikt kunnen worden met een voorleesprogramma. Voor het tweede tijdvak zijn bij de papieren examens alleen Daisy-cd's beschikbaar voor de vakken Nederlands en Engels; voor alle andere vakken zijn alleen pdf's beschikbaar. Vanaf het examen in 2013 zullen de geleverde pdf's naar verwachting beter geschikt gemaakt zijn voor spraaksynthese (bijvoorbeeld voor het omgaan met kolommen, wisseling van taal et cetera). Deze pdf's zijn te gebruiken in combinatie met de meest gangbare voorleessoftware. Een proefbestand (pdf) voor het uittesten van de voorleessoftware is opgenomen in de Maart - mededeling 2013 (zie www.examenblad.nl).

Als een leerling tijdens het eerste tijdvak via zijn recht op auditieve ondersteuning gebruik heeft gemaakt van de Daisy-speler en hij legt in het tweede tijdvak examen af in een ander vak dan Nederlands of Engels, dan is er zoals gezegd voor deze leerling geen Daisy beschikbaar. De school kan dan een individuele voorleeshulp regelen, die op verzoek de teksten en vragen voorleest. Net als bij het gebruik van de Daisy-speler, kan de leerling de voorleeshulp vragen om een passage herhaald voor te lezen. Het is belangrijk om dit vooraf met de leerling goed door te nemen en eventueel te oefenen. In de praktijk blijkt dat leerlingen soms enige schroom hebben om te vragen iets nog een keer voor te lezen.

Een alternatief voor het tweede tijdvak is spraaksynthese. Dit is echter alleen geschikt voor leerlingen die al ervaring met de software hebben en die de stemmen en de beperkingen ervan kennen.

Spellingcorrectie

De exameneisen zijn voor alle leerlingen hetzelfde. Dit geldt ook voor de correctievoorschriften voor spelling. Bij het schoolexamen bepaalt de school zelf in welke mate spelling meeweegt bij de correctie. De school mag daarbij geen uitzondering maken voor dyslectische leerlingen: de correctievoorschriften gelden voor álle leerlingen.

Spelling wordt bij de centrale examens streng beoordeeld. Maakt een leerling twee keer dezelfde fout, dan wordt deze twee keer fout gerekend. Toch weegt spelling nooit zwaarder dan ongeveer een tiende van het totaal aantal te behalen punten voor het examen. Een (dyslectische) leerling kan nooit meer dan één punt aftrek krijgen voor spelling en kan deze compenseren door tekstbegrip en andere essentiële taalvaardigheden.

Waar in het schoolexamen, zoals bij Nederlands en de moderne vreemde talen, spelling wordt beoordeeld, doet een school er goed aan om hetzelfde uitgangspunt te hanteren: niet meer dan één punt aftrek voor spelling op het totaal. Het is voor dyslectische leerlingen weinig motiverend wanneer ze door hun spelling voortdurend op een zware onvoldoende uitkomen en niet in de beoordeling wordt meegenomen waar ze wel sterk in zijn.

Het is aan de school om te besluiten dat de voor dyslectische leerlingen gewenste aanpassing voor iedereen geldt (zoals in het centraal examen gebeurt met de lettergrootte), of om te kiezen voor een andere wijze van examinering van alleen de dyslectische leerlingen. De opzet en het karakter van het schoolexamen bieden veel mogelijkheden voor aanpassingen. Als een ander toetstraject met een andere beoordeling van spelling op onderdelen gewenst is in verband met de ontwikkeling van de leerling met dyslexie, en als naar redelijkheid kan worden aangetoond dat dat andere traject er uiteindelijk toe leidt dat de leerling aan globaal dezelfde eisen heeft moeten voldoen, dan is dat mogelijk en kan het ook noodzakelijk zijn.

Een uitgangspunt bij het maken van de afweging wel of geen faciliteiten toe te staan kan zijn, dat hulpmiddelen die de dyslectische leerling later effectief in een vervolgopleiding, werk enzovoort kan inzetten, hem ook in het schoolexamen niet hoeven te worden onthouden. Te denken valt aan gebruik van een woordenboek of (vooral) spellingcontrole op de computer, bij Nederlands en bij moderne vreemde talen.

Tekstverwerker en spellingcontrole

De school kan leerlingen gebruik laten maken van een tekstverwerker met spellingscontrole. Dit recht geldt voor alle eindexamenkandidaten, dus ook voor leerlingen zonder dyslexie. (Het feit dat dit recht voor alle leerlingen geldt, wil overigens niet zeggen dat scholen voor dyslectische leerlingen geen uitzondering mogen maken.) Bij de examens waar een woordenboek mag worden gebruikt, is een digitaal woordenboek niet toegestaan. Met een digitaal woordenboek kunnen leerlingen veel sneller opzoeken, waardoor er een oneigenlijk voordeel ontstaat.

Afstemming onderwijs en eindexamen

De begeleiding in het onderwijs en de aanpassingen die tijdens het examen worden toegestaan, liggen in elkaars verlengde. Als een leerling bij het examen gebruikmaakt van een bepaald hulpmiddel, zoals een Daisy-speler of voorleessoftware, dan moet hij dat hulpmiddel ook kunnen gebruiken in het onderwijs dat eraan vooraf gaat. De leerling zal minimaal met het hulpmiddel hebben moeten kunnen oefenen. Dit geldt overigens ook wanneer tijdens het examen een ander type software wordt gebruikt dan tijdens het onderwijs.

Omgekeerd ligt het iets genuanceerder. Uiteraard is het niet wenselijk dat een leerling tijdens het onderwijs een hulpmiddel wel mag gebruiken, dat bij het examen niet is toegestaan. Toch kan een school bijvoorbeeld besluiten om een digitaal woordenboek in de les wel toe te staan om het lezen te stimuleren en de woordenschat te bevorderen. Het is in dat geval wel belangrijk om tijdig bij toetsen en examens waarbij de woordenschat wordt getoetst, te oefenen zonder digitaal woordenboek.

Aanpassingen melden

De directie van de school besluit binnen de kaders van de wet over een aangepaste afname van het eindexamen en eventuele aanpassingen of vrijstellingen in het onderwijsprogramma. De onderwijsinspectie hoeft hiervoor geen toestemming te verlenen. Wel moet de directie de aanpassingen bij de inspectie melden en onderbouwen op basis van het dossier van de leerling. In artikel 55 van het eindexamenbesluit staat dat dit 'zo spoedig

mogelijk' moet gebeuren; een exacte termijn wordt niet genoemd. Deze bepaling onderstreept vooral het belang van een goede afstemming tussen de ondersteuning in het onderwijs en bij het eindexamen. Let wel: het ontbreken van een reactie van de inspectie kan niet worden opgevat als toestemming. Als gekozen is voor een aanpassing die buiten de voorschriften valt (bijvoorbeeld een andere beoordeling van spelling of het toestaan van een digitaal woordenboek) kan de inspectie ook achteraf het examen ongeldig verklaren.

Voor het melden van aanpassingen bij het afnemen van het examen kan de school gebruikmaken van het meldingsformulier Afwijkende wijze van examineren in het Internet School dossier (zie <https://schooldossier.owinsp.nl>). Een onderdeel van dat dossier is de dyslexieverklaring van de leerling.

Een Daisy- of spraaksynthese-cd moet uiterlijk 1 november voorafgaand aan het eindexamen worden besteld bij DUO (duo@examens.nl) via een speciaal formulier.

De dyslexieverklaring

De school moet de aanpassingen kunnen onderbouwen met een officiële dyslexieverklaring afgegeven door een GZ-psycholoog (zie hoofdstuk 4). Voor verlenging van de examentijd met maximaal 30 minuten hoeft de dyslexieverklaring geen aparte vermelding te bevatten. De vaststelling dat de betreffende leerling dyslexie heeft, is daarvoor voldoende. Als er andere faciliteiten nodig zijn, zoals auditieve ondersteuning of een langere verlenging van de examentijd dan 30 minuten, dan moeten deze wel expliciet in het begeleidingsadvies in de dyslexieverklaring zijn omschreven. Het kan nodig zijn om daartoe het begeleidingsadvies in de verklaring te laten herzien door de GZ-psycholoog; het dyslexieonderzoek hoeft daarbij niet opnieuw gedaan te worden. Hoewel een dyslexieverklaring altijd geldig blijft, is het belangrijk om het begeleidingsadvies te laten herzien wanneer de omstandigheden voor een leerling veranderen, bijvoorbeeld bij de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs, of wanneer er nieuwe inzichten of ontwikkelingen zijn in de ondersteuningsmogelijkheden.

Zorgplicht

In tegenstelling tot wat het woordje 'kan' in artikel 55 doet vermoeden – 'De directeur kan toestaan dat een gehandicapte kandidaat het examen geheel of gedeeltelijk aflegt op een wijze die is aangepast aan de mogelijkheden van die kandidaat' – is het bieden van adequate ondersteuning voor leerlingen met dyslexie niet vrijblijvend. 'Kan' zal veeleer als 'moet' moeten worden geïnterpreteerd.

Scholen en schoolbesturen hebben een zorgplicht: alle leerlingen die worden aangemeld of staan ingeschreven en die extra ondersteuning nodig hebben, moet een passend onderwijsaanbod worden geboden. Dat betekent onder meer dat de school leerlingen adequaat moet compenseren voor de gevolgen van hun dyslexie, bijvoorbeeld door het gebruik van hulpmiddelen toe te staan. (Zie ook de volgende paragraaf)

Wet gelijke behandeling

Met ingang van 1 augustus 2009 is de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (Wgbh/cz) ook van toepassing op het basis- en het voortgezet onderwijs. Op basis van deze wet (artikel 5b, in samenhang met artikel 1) is het verboden om

onderscheid te maken bij het verlenen van toegang tot onderwijs, bij het aanbieden van onderwijs, bij het afnemen van toetsen en bij het afsluiten van onderwijs.

‘Verbod op onderscheid’ betekent dat scholen verplicht zijn tot doeltreffende aanpassing als (de ouders van) een leerling met een beperking hierom (vragen) vraagt. Dit kan bijvoorbeeld gaan om het toestaan van een voorleesprogramma in de les en tijdens de examens. Wel moet het gaan om een redelijke aanpassing die niet te belastend is (artikel 2). Een leerling (of zijn ouders) kan (kunnen) bijvoorbeeld niet van de school eisen bepaalde voorleessoftware toe te staan of aan te schaffen, terwijl de school beschikt over een goedkoper alternatief met dezelfde ondersteuningsmogelijkheden. Als een school niet consequent of helder is wat betreft het gebruik van een doeltreffende aanpassing, kan dit leiden tot verboden onderscheid op grond van handicap of chronische ziekte.

Als ouders het niet eens zijn met de ondersteuning die de school biedt voor hun kind, dan kunnen ze een klacht indienen bij het College voor de Rechten van de Mens (zie www.mensenrechten.nl). Ook kunnen zij een klacht indienen als een school hun kind niet toelaat omdat het dyslexie heeft of als het kind om deze reden van school wordt verwijderd. Een andere reden om een klacht in te dienen kan zijn dat de school weigert om een doeltreffende aanpassing te realiseren.

De school kan eveneens, proactief, een bepaalde beleidskeuze ter toetsing voorleggen aan het college. Belangrijk voor scholen om te weten is dat de Wet gelijke behandeling uitgaat van een verschuiving van de bewijslast. Als de aanklager aannemelijk maakt dat de aangeklaagde schuldig is, moet de aangeklaagde – lees: de school – met feiten kunnen onderbouwen dat ze niet in strijd met de wet gehandeld heeft. Voorbeelden van oordelen van het College voor de Rechten van de Mens zijn te vinden op www.mensenrechten.nl (zoek op ‘dyslexie’). De oordelen laten zien hoe het college het ‘verbod op onderscheid’ interpreteert. De volledige tekst van de Wet gelijke behandeling is te vinden op www.wetten.nl.

Vrijstellingen voor de tweede moderne vreemde taal

De mogelijkheden om ontheffing te verlenen voor de tweede moderne vreemde taal verschillen per schoolsoort, per leerjaar of per leerweg (vmbo). Ook voor vrijstellingen is het de verantwoordelijkheid van de school om per geval de mogelijkheden te bekijken. Er is geen toestemming vooraf van de inspectie nodig. De leerling moet in plaats van de taal een vervangend vak kiezen met een normatieve studielast van ten minste 440 uren. De keuze is afhankelijk van het aanbod van de school. Wanneer het gaat om aanpassingen aan het onderwijsprogramma of om vrijstellingen van (onderdelen van) bepaalde vakken is het van belang om goed de doorstroommogelijkheden van de leerling in het oog te houden. Dit geldt bijvoorbeeld wanneer de school een andere invulling geeft aan het vak Frans of Duits.

Vrijstellingen in het vmbo

In de eerste twee leerjaren van het vmbo is Frans óf Duits als tweede moderne vreemde taal verplicht. Scholen mogen zelf kiezen welke van deze twee zij aanbieden, maar mogen ook beide talen aanbieden. Voor het volgen van alleen Frans of alleen Duits is daarom geen ontheffing nodig. Vrijstelling voor Frans én Duits is niet mogelijk. Op scholen waar maar één

taal wordt gegeven, kan dus geen vrijstelling worden gegeven. Een uitzondering kan worden gemaakt voor leerlingen die doorstromen naar de basisberoepsgerichte leerweg (zie Inrichtingsbesluit Wet op het voortgezet onderwijs (WVO), artikel 22, eerste lid).

Wel kan de school in de eerste twee leerjaren van het vmbo zelf invulling geven aan het onderwijs in die tweede moderne vreemde taal, omdat er, met uitzondering van Engels, geen kerndoelen zijn voor de moderne vreemde talen. Zo kan er bijvoorbeeld meer nadruk worden gelegd op mondelinge communicatie en minder op leesvaardigheid. De school moet hierbij wel rekening houden met de doorstroommogelijkheden van de leerling.

Alleen in een aantal specifieke gevallen (zie Inrichtingsbesluit WVO, artikel 22, tweede lid) is ontheffing voor Frans én Duits mogelijk. Het gaat hierbij niet in eerste instantie om dyslectische leerlingen. Ontheffing is mogelijk voor leerlingen die:

- Spaans, Arabisch of Turks volgen;
- buiten Nederland vergelijkbaar onderwijs hebben gevolgd en daarbij geen of te weinig onderwijs in Frans of Duits hebben gekregen. Deze leerlingen hebben in de tussentijd niet al op een andere vmbo-school in Nederland onderwijs gevolgd en stromen niet in het eerste leerjaar in. Wanneer ze in het eerste jaar instromen, kunnen ze het reguliere programma volgen en is er geen sprake van achterstand.

In de bovenbouw van het vmbo zijn er weinig mogelijkheden tot ontheffingen geregeld, omdat er in de verschillende sectoren veel keuzevrijheid is. Het probleem kan meestal worden omzeild door een vak (lees: Frans of Duits) eenvoudigweg niet te kiezen. De ontheffingsmogelijkheden concentreren zich daarom op de sector Economie.

In de sector Economie moeten leerlingen kiezen tussen wiskunde of een tweede moderne vreemde taal. Ze kunnen dan ook de tweede moderne vreemde taal vermijden door wiskunde te kiezen. Leerlingen die in de eerste twee leerjaren ontheffing hadden voor Frans of Duits, behouden deze ontheffing in de sector Economie. In plaats van Frans of Duits kunnen ze kiezen voor Arabisch, Turks, Spaans, maatschappijleer II, geschiedenis en staatsinrichting of aardrijkskunde. Dit geldt ook voor leerlingen die onderwijs gaan volgen in de basisberoepsgerichte leerweg en die eerder leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) volgden.

De mogelijke vrijstellingen voor de bovenbouw van het vmbo zijn vastgelegd in het Inrichtingsbesluit WVO, artikel 26n.

Vrijstellingen voor Nederlands en Engels

Vrijstelling voor Nederlands en Engels is niet mogelijk. Nederlands en Engels zijn verplichte vakken voor alle leerlingen; het minimale niveau dat leerlingen moeten behalen is vastgelegd in de kerndoelen. Artikel 11d van de WVO biedt weliswaar ruimte om in individuele gevallen ontheffing te verlenen voor onderdelen van de kerndoelen, maar dit heeft alleen maar zin voor onderdelen van vakken die in de onderbouw worden afgesloten. Nederlands en Engels zijn verplichte eindexamenvakken. Voor exameneisen kan geen ontheffing worden verleend.

Taken voor de school

Taken voor de directieleden

- Meld de gewenste aanpassingen bij de Inspectie voor het Onderwijs.
- Vraag voor 1 november de aangepaste examens aan.
- Ga na voor welke leerlingen vrijstellingen wenselijk en mogelijk zijn.

Taken voor het middenmanagement/de werkgroep

- Ga tijdig na welke leerlingen aanpassingen nodig hebben bij de afname van het examen.
- Zorg ervoor dat in het dossier van de leerling een dyslexieverklaring zit waar de gewenste aanpassingen tijdens de examens expliciet in vermeld zijn.
- Ga na voor welke leerlingen vrijstellingen wenselijk en mogelijk zijn.
- Bespreek de aanpassingen met de leerling (zorgspecialist).
- Laat leerlingen oefenen met een examen met auditieve ondersteuning (zorgspecialist).

Taken voor docenten

- Bespreek, in overleg met het middenmanagement, welke leerlingen aanpassingen nodig hebben.

Websites

Aan de teksten in dit hoofdstuk kunnen geen rechten worden ontleend. Actuele informatie over wet- en regelgeving rond dyslexie is te vinden op internet.

Volledige wetsteksten

- www.wetten.nl (bijvoorbeeld de WVO en het Inrichtingsbesluit WVO)

Eindexamenbesluit

- www.examenblad.nl
 - De informatie op deze site is gefilterd op het jaar waarin het eindexamen wordt afgerond. Kies daarom eerst voor het juiste examenjaar.
 - Belangrijke informatie is terug te vinden in de September- en Maartmededelingen. Bekijk onder meer de bijlage Hoofdlijnen aangepaste examens.
 - Onder 'Algemeen' staat een link naar de examenbesluiten. • Alle informatie rond dyslexie staat vermeld onder VWO, maar geldt voor alle profielschooltypes. (Klik op: VWO > Bijzondere groepen kandidaten > Dyslexie en tweede fase of Dyslexie en doorstroming vanuit vmbo TL en 3 havo.)

Wet gelijke behandeling

Informatie over de Wet gelijke behandeling en de uitspraken van het College voor de Rechten van de Mens:

- www.mensenrechten.nl

Voorbeeldexamens

- www.cito.nl (Klik op Centrale examens > Lettergrootte centrale examens 2013)

Wet- en regelgeving dyslexie

- www.masterplandyslexie.nl
- www.steunpuntdyslexie.nl

Verantwoordelijkheid leerling

Tijdens de les

- Let goed op, ga op een goede plek zitten
- Vraag of je een leesbeurt mag voorbereiden
- Zorg voor goede aantekeningen, eventueel kopiëren van medeleerling
- Schrijf de planning goed op
- Vraag aan ouders en medeleerlingen om je werk te controleren en fouten te verbeteren
- Vraag hulp aan de docent of medeleerlingen
- Volg vrijwillige en extra workshops op advies van docenten
- Gebruik de faciliteiten waar je recht op hebt

Thuiswerk

- Plan je werk goed
- Werk iedere dag; werk vooruit
- Werk niet overdreven lang
- Leer woordjes met kaartjes

7

- Gebruik software om woordjes te leren
- Lees een tekst opnieuw als je niet weet wat er staat
- Maak aantekeningen en schema's tijdens het werk
- Maak prints van de leerstof. Op die kopieën kun je tijdens het leren met b.v. een markeerstift belangrijke zaken aanstrepen. (dit kun je ook digitaal doen)
- Bereid je indien nodig van te voren voor door de leerstof vooraf te lezen

Bij toetsing

- Lees goed
- Controleer je werk; niets vergeten
- Vraag zonodig extra tijd
- Zet een D- op je toets

Algemeen

- Maak en bewaar steunkaarten met woorden, regels of formules die je moeilijk kunt onthouden
- Probeer pluspunten te halen voor de vakken waar je goed in bent

Handtekening leerling:

Dyslexie pas

Naam:

Ik ben akkoord met mijn eigen
verantwoordelijkheden zoals beschreven in de
dyslexieprotocol.

Faciliteiten:

- Toetsen vergroot
- Luisterboeken
- Gedifferentieerd
beoordelen van spelfouten
- Gebruik laptop met
Spellingcontrole
- Niet onverwacht hardop
hoeven lezen
- Woordenlijsten
- MVT
- Extra toetstijd
- Mondelinge
toelichting bij

toetsen indien

mogelijk

O Gebruik spraakherkenningssoftware